

**Milletlerarası
Şehir Tarihi
Yazarları
Kongresi**

5 - 7 KASIM 2010

ANKARA

Bildiriler Kitabı

Türkiye Yazarlar Birlięi Yayınları - 40
Toplantı Metinleri - 10
ISBN: 978-605-88168-5-5
Ankara, Şubat 2011

Yayın Hakkı: **Türkiye Yazarlar Birlięi**
Sümer 1 Sk. 11/15 Kızılay-ANKARA
Tel: (0.312) 232 05 71 -72
www.tyb.org.tr - tyb@tyb.org.tr

1. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Tertip Heyeti
D. Mehmet Doęan, İbrahim Ulvi Yavuz,
Ahmet Fidan, Ahmet Şenol

Yayına Hazırlayan : Öner Buçukcu
Tasarım : mtr tanıtım görsel hizmetler
Baskı : Özel Matbaası

TÜRKİYE
YAZARLAR BİRLİğİ
WRITERS UNION OF TURKEY

Sümer 1 Sk. 11/15
Kızılay-Ankara

0.312 232 05 71-72
www.tyb.org.tr
tyb@tlyb.org.tr

Türk-İslam ve Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları

Bülent Arı¹

I. Giriş: Halil İnalçık'ın şehir tarihi araştırmaları

İnalçık'ın şehir tarihi üzerindeki çalışmaları, şehrin ekonomisi, demografik yapısı, nüfusu, dokusu ve şehirlerdeki sosyal sınıflar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Özellikle üzerinde durduğu ve araştırmalarını yoğunlaştırdığı şehirler İstanbul ve Bursa'dır. Bursa üzerindeki çalışmaları, akademik kariyerinin ilk yıllarına kadar uzanır. Türkiye'de henüz Şer'iyye sicilleri lâyıkıyla araştırmalara tâbi tutulmadığı yıllarda, Halil İnalçık bu kayıtların önemini kavrayarak araştırma konuları arasına dâhil etmiştir. Bilindiği üzere Tanzimat'la birlikte mahkemelerin Şer'iyye ve Nizamiye Mahkemeleri adları altında ikiye ayrılmaları, Cumhuriyet ile birlikte ulemaya dayalı hâkimlik görevinin tamamen devre dışı kalmasıyla, Şer'iyye sicilleri artık sadece arşiv vesikaları durumuna düşmüştür. Fakat bu yeni dönemde, arşiv vesikası mahiyetindeki sicillerin ne şekilde korunacağı ve araştırmacıların kullanımına sunulacağı hususunda gerekli teşebbüs bulunmuyordu. Her şehre ait Şer'iyye sicili şehir müzelerindeki mahzenlere kaldırılmıştı. Ancak bu defterler son derece elverişsiz şartlarda saklanıyordu. Kimi defterler ise ihmalkarlık ve ideolojik sebeplerle imha ediliyordu.

İnalçık, bu şartlar altında saklanan Bursa sicillerini incelemeye ve toz toprak içindeki çuvallardan çıkardığı defterleri okumaya başladı. Onun teşebbüsüyle en azından Bursa sicilleri korumaya alındı. Bursa sicilleri Topkapı sarayında ciltlenerek temizlendi ve araştırmacıların kullanımına açıldı. Daha sonraları bütün sicillerin

1 Doç. Dr., Dolmabahçe Sarayı Müze Müdürü.

tek bir merkezde muhafaza edilmesi kararı alınarak, elde bulunan bütün Şer'iyye sicilleri Ankara'daki Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu arasında toplandı. İnalıcık'ın Bursa sicilleri üzerindeki araştırmalarının ardı ardına yayınlanmasıyla, Şer'iyye sicillerinin Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi için ne kadar büyük önem taşıdığı daha iyi anlaşıldı. Bu suretle, devletin tarihinin yanı sıra halkın tarihini de aydınlatmak için Şer'iyye sicilleri tarih araştırmacıları nezdinde öne çıktı.

Bursa'daki çalışmalarını sürdüren İnalıcık, öncelikle Bursa sicilleri arasından derlediği Fatih Sultan Mehmed'e ait fermanları yayınladı.² Böylece Fatih'in fermanlarının bazıları ortaya çıkmış oldu. O devirde fermanlar ve Divan-i hümayun kararlarının suretleri henüz Mühimme Defterleri adı altında kaydedilmediği için bu döneme ait fermanların neşri, tarihçiler açısından büyük önem taşımaktadır. Bursa sicilleri üzerine yaptığı derinlemesine çalışmalarını *Encyclopaedia of Islam*'ın ikinci baskısı için yazdığı "Bursa" maddesinde yayınladı.³ Daha sonraki yıllarda bu sicillerden seçtiği önemli vesikaları tam metin halinde ve Osmanlıca olarak Türk Tarih Kurumu *Belgeler* dergisinde yayınladı.⁴

Halil İnalıcık bundan sonraki çalışmalarını İstanbul üzerine yoğunlaştırdı. Önce harap bir şehir halinde Bizans'tan devralınan İstanbul'un, fetihten itibaren, II. Mehmed'in bizzat takip ettiği siyaset sonucu nasıl iskân edildiğine dair bulgularını yayınladı.⁵ İstanbul'un çarşıları, hanları, hamamları, camileri, külliyesi ve mahalleleriyle nasıl bir Türk ve İslam şehri haline getirildiğini, yine onun seri halinde neşrettiği makalelerinden takip etmekteyiz.⁶ Onun bu seri makalelerinde şehrin demografik, sosyal ve kültürel dokusu ile ekonomik yapısının bir fotoğrafı ortaya çıkarılmaktadır.

İnalıcık, ilerleyen yıllarda farklı konularda araştırmalara yönelmekle beraber, İstanbul ve Bursa'ya olan ilgisini kaybetmemiştir. Galata, Eyüp ve Üsküdar hakkın-

2 Halil İnalıcık, "Bursa Şer'iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten*, 1947, sy. 11, s. 693-708.

3 Halil İnalıcık, "Bursa", *Encyclopedia of Islam*, 2. Baskı, 1960, c. I, s. 1333-1336.

4 Halil İnalıcık, "Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar I", *Belleten*, 1960, sy. 24, s. 45-101; a.mlf., "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihi İle İlgili Belgeler: Bursa Şer'iye Sicillerinden Seçmeler II", *Belgeler*, 1988, sy. 18, s. 1-41.

5 Halil İnalıcık, "The Rebuilding of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror", *Cultura Turcica*, 1967, sy. 4, s. 5-15; a.mlf., "The Policy of Mehmed II Toward the Grek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, 1969-1970, sy. 23-25, s. 231-249; a.mlf., "Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", çev. Fahri Unan, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1988, sy. 3, s. 205-214; a.mlf., 'İstanbul After the Conquest', *İstanbul City and Municipality*, İstanbul: İstanbul Metropolitan Municipality Department of Cultural and Social Affairs Press, 2002, s. 31-38; a.mlf., 'Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası', *Habitat II: Dünya Kenti İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 22-37; a.mlf., 'The Conqueror, The Conquest and the Rebuilding of Istanbul', çev. Orhan Birgin, *Habitat II: İstanbul-World City*, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 22-37.

6 Halil İnalıcık, "İstanbul", *Encyclopedia of Islam*, 2. baskı, 1973, c. IV, s. 138-140; a.mlf., "The Hub of the City: The Bedestan of Istanbul", *International Journal of Turkish Studies*, 1979-1980, c. I, sy. 1, s. 1-17 [Türkçesi için bkz.: 'İstanbul'un İncisi: Bedesten', Mustafa Özel (haz.), *İktisat ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s. 119-136]; a.mlf., "İstanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies*, 1990, s. 1-23 [bu yazı, yazarın *Essays in Ottoman History* adlı çalışması içerisinde de yer almaktadır (İstanbul: Eren Yay., 1998, s. 247-271)]; a.mlf., "İstanbul: Bir İslam Şehri", çev. İbrahim Kalın, *Dergâh*, 1992, sy. 24, s. 14-15 [devamı, aynı dergi, sy. 25, s. 15-17]; a.mlf., "İstanbul (Türk Devri)", *DİA*, 2001, c. XXIII, s. 220-239.

daki yayınları bunun göstergesidir.⁷ Eyüp Belediyesi tarafından bugüne kadar onbirincisi düzenlenen Eyüp sempozyumlarının başlangıcında büyük ilmi katkı sağlamıştır. Kezâ 2003 yılından itibaren düzenlenmeye başlanan ve bu yıl altıncısı tertiplenen Üsküdar Sempozyumlarının başlarında oturumlara katılıp akademik desteğini sürdürmüştür. Galata üzerine yayınladığı kapsamlı makalesinde Galata sicillerinden örnekler vermiştir.⁸ Galata'nın fetihten sonraki bir yüzyıllık tarihini ele alan bu araştırması, Bizans dönemindeki Ceneviz Galata'sının nasıl bir Osmanlı ticaret merkezi haline geldiğini açıklamaktadır.

Osmanlı liman şehirlerine incelemelerine kayda değer bir örnek olarak İnalıcık'ın Harvard Üniversitesi yayınları arasından çıkan *Kefe Gümrük Defteri* adlı eserini sayabiliriz.⁹ Bu çalışmasında Kefe'nin ekonomik ve sosyal hayatının yanı sıra mahalli otoritelerin bir portresini görmek mümkündür. Liman şehri olması dolayısıyla gümrük kayıtlarından yola çıkan bu eser, şehrin ticari trafiğini ve yapılan çeşitli yolsuzlukları aydınlatmaktadır.

Halil İnalıcık, yukarıda saydığımız bütün araştırmalarının özünü, son yıllarda yayınladığı *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* adlı kitabında yansıtmaktadır.¹⁰ Türkçe'ye de tercüme edilen bu eserde, hem Osmanlı şehirlerinin özellikleri, hem de Bursa, İstanbul, İzmir ve Halep gibi önemli şehirlerin uluslararası ticaret bakımından rolleri ve fonksiyonları yer almaktadır. İnalıcık, şehir tarihi araştırmalarının yayını henüz tamamlamış değildir. İstanbul üzerinde topladığı arşiv vesikaları büyük bir koleksiyon oluşturduğundan, kapsamlı bir İstanbul tarihi yazmak için yıllardır çalışmalarını sürdürmektedir. Bunlardan en önemlisi, tek nüshası kendisinde bulunan 1455 İstanbul tahriridir. Bekir Sıtkı Baykal'ın seneler önce üzerinde çalışması için kendisine verdiği bu tahrir yayına hazır haldedir. Bu suretle İstanbul fethedildiğinde nasıl bir şehir teslim alındığı ev ev, dükkân dükkân bilinecektir. 1478 tarihli bir İstanbul tahriri daha vardır. Fatih'in ölümünden kısa bir süre önce yapılan bu sayım bize bu iki tarih arasında Osmanlıların şehri ne şekilde imar ettiğine dair mukayese imkânı verecektir. Bu iki defter İstanbul'u esas almakla birlikte, Türk şehir tarihçiliğinin en temel kaynak eserlerini oluşturacaktır. Matbaa safhasında olan bu iki eser çok kısa bir süre içinde yayınlanacaktır. İstanbul'a ilişkin yazılarından ayrı olarak genel editörlüğünü yaptığı ve öncülüğünü yaptığı çalışmalar 9 cilt halinde bir külliyyat oluşturacaktır.

7 Halil İnalıcık, "Ottoman Galata, 1453-1553", Edhem Eldem (ed.), *Prémière Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie moderne*, İstanbul: Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, 1991, s. 17-105 [bu yazı, yazarın *Essays in Ottoman History* adlı çalışması içerisinde de yer almaktadır (s. 275-376)]; a.mlf., "Eyüp Projesi", *Eyüp: Dün / Bugün, Sempozyum, 11-12 Aralık 1993*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994, s. 1-23; a.mlf., "Eyüp Sultan Tarihi Ön Araştırma Projesi", Tülay Artan (ed.), *XVIII. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1998, s. 1-14; a.mlf., "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", *XVIII. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*; a.mlf., "Açış Konferansı", *I. Üsküdar Sempozyumu, 23-25 Mayıs 2003, Bildiriler*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004, c. I, s. 11-14.

8 Halil İnalıcık, "Ottoman Galata, 1453-1553".

9 Halil İnalıcık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Cambridge: Harvard University, Ukrainian Research Institute, 1996.

10 Halil İnalıcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994 [Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, c. I, İstanbul: Eren, 2000].

Onun Bursa üzerindeki araştırmaları ve yaptığı yayınların şehrin tarihine katkısına bir şükran nişanesi olarak, Bursa Osmangazi Belediye Meclisi, Muradiye mahallesinde bulunan Muradiye Külliyesini Sultan II. Murad Caddesine bağlayan sokağa Prof. Dr. Halil İnalçık Sokağı adının verilmesi kararını almış ve 13 Ekim 2005 tarihinde yapılan bir törenle tabela yerleştirilmiştir.

II. Şehir tarihi üzerine önemli arşivler

Halil İnalçık, Osmanlı şehir tarihi çalışmalarına 1950'ye doğru Bursa'da Kadı sicilleri üzerinde çalışarak başladı. Bursa'daki bir müzede bulunan kadı sicilleri üzerinde araştırmalar yaptı. Bu sicillerin tarihi de dikkate değer bir meseledir. Cumhuriyetin ilk yıllarında birtakım bağnaz kişiler bu sicilleri yok etmeye çalışıyorlardı. Bursa Yeşilcami imamı bu sicilleri çuvallar içine koyarak evine götürdü. Daha sonra da müzeye teslim etti. Bu sicillerin yardımıyla, Bursa mahalleleri konusunda ilk çalışmalar Köseoğlu ile başladı.

Bu siciller Fatih devrinin ortalarından itibaren tâ XX. asra kadar gelmekte ise de arada birçok siciller kaybolmuştur. Bu sicillerin önemi, defterlerin müzeden alınıp tamir edilmesi ve araştırmalara açılması için önlem alınması, müze müdürü vasıtasıyla, Halil İnalçık tarafından Milli Eğitim Bakanlığı'na bildirilmiştir. Siciller İstanbul'da Topkapı Sarayı kitap atölyesine sandıklar içinde gönderildi, ciltlendi, sonra da Arkeoloji müzesinde bir salonda tasnif edilerek araştırmacılara arz edildi. Bursa gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası ticaret merkezi ve ipek sanayii şehri olarak önemi, bu sicillerden bütün ayrıntılarıyla tespit edilebilmektedir. İpek ticareti ve sanayii konusundaki ilk önemli eser Dalsar'ın araştırmasıdır.

İnalçık, bu sicillerin önemine, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda yazdığı bir makalesinde temas etti.¹¹ İktisat tarihimizin yorulmaz ustası Ömer Lütfi Barkan bu sicillerin tümünü kendi İktisat Enstitüsü için mikrofilm halinde almıştır. İnalçık'ın Bursa sicilleri üzerinde 30-40 seneye varan araştırmaları devam etti. İngilizce ve Türkçe makalelerden başka Bursa sicillerinden Fatih ve II. Bayezid dönemine ait siciller üzerinde yaptığı araştırmalar ve makalelerden başka bu sicillerden seçtiği yüzlerce belgeyi *Türk Tarih Kurumu Belgeler* dergisinde yayınladı.¹²

F. Halil İnalçık'ın şehir tarihi bibliyografyası (Kronolojik)

"Bursa Şer'iye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten*, 1947, sy. 11, s. 693-708.

"Erzurum", *İslam Ansiklopedisi*, 1948, c. IV, s. 345-357.

"Bursa", *Encyclopedia of Islam*, 2. Baskı, 1960, c. I, s. 1333-1336.

11 Halil İnalçık, "XV. Asır Türkiye İktisâdî ve İçtimâî Tarihinin Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1953-1954, sy. 15, s. 41-57.

12 Halil İnalçık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihi İle İlgili Belgeler: Bursa Şer'iye Sicillerinden Seçmeler", *Belgeler*, X-XIV (1980), 1- 90; "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihi İle İlgili Belgeler: Bursa Şer'iye Sicillerinden Seçmeler II", *Belgeler*, XVIII, (1988), 1- 41.

"Bursa and the Commerce of the Levant", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 1960, c. III, sy. 2, s. 131-147 [aynı yazı, yazarın *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy* adlı çalışması içinde de yer almaktadır (London: Variorum Reprints, 1978)].

"Bursa XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar I", *Belleten*, 1960, sy. 24, s. 45-101.

"Erzurum", *Encyclopedia of Islam*, 2. Baskı, 1965, c. II, s. 712.

"Eyâlet", *Encyclopedia of Islam*, 2. Baskı, 1965, c. II, s. 721-724.

"Gelibolu", *Encyclopedia of Islam*, 2. Baskı, 1965, c. II, s. 983-987.

"The Rebuilding of Istanbul by Sultan Mehmed the Conqueror", *Cultura Turcica*, 1967, c. IV, s. 5-15.

"The Policy of Mehmed II Toward the Grek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, 1969-1970, sy. 23-25, s. 231-249.

"İstanbul", *Encyclopedia of Islam*, 2. Baskı, 1973, c. IV, s. 138-140.

"The Hub of the City: The Bedestan of Istanbul", *International Journal of Turkish Studies*, 1979-1980, c. I, sy. 1, s. 1-17.

"Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihi İle İlgili Belgeler: Bursa Şer'îye Sicillerinden Seçmeler", *Belgeler*, 1980, sy. 10-14, s. 1- 90.

"Eyüp Sultan'da Yapılması Gerekenler", *İstanbul*, 1982, sy. 3, s. 148-149.

"The Appointment Procedure of a Guild Warden (Kethudâ)", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 1986, sy. 76: *Festschrift Andreas Tietze*, s. 135-142 [bu yazı, *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire* (Bloomington: Indiana University Pres, 1993) adlı eser içerisinde de yer almaktadır: s. 194-201].

"Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihi İle İlgili Belgeler: Bursa Şer'îye Sicillerinden Seçmeler II", *Belgeler*, 1988, sy. 18, s. 1- 41.

"Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", çev. Fahri Unan, *19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1988, sy. 3, s. 205-214.

"İstanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies*, 1990, s. 1-23 [bu yazı, yazara ait *Essays in Ottoman History* (İstanbul: Eren Yay., 1998) başlıklı çalışma içerisinde de yer almaktadır: s. 247-271].

"Ottoman Galata, 1453-1553", Edhem Eldem (ed.), *Prèmiere Rencontre Internationale sur l'empire Ottoman et la Turquie moderne*, İstanbul: l'Institut Français d'Etudes Anatoliennes, 1991, s. 17-105 [bu yazı, yazara ait *Essays in Ottoman History* içinde de yer almaktadır: s. 275-376].

"İstanbul: Bir İslam Şehri", çev. İbrahim Kalın, *Dergâh*, 1992, sy. 24, s. 14-15; sy. 25, s. 15-17.

'A Case Study of the Village Microeconomy: Villages in the Bursa Sancak, 1520-1593', *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire*, Bloomington: Indiana University Press, 1993, s. 161-176.

'Eyüp Projesi', *Eyüp: Dün / Bugün, Sempozyum, 11-12 Aralık 1993*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1994, s. 1-23.

'Eyüp Sultan Tarihi Ön Araştırma Projesi', Tülay Artan (ed.), *XVIII. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., s. 1-14.

An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1600, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

Sources and Studies on the Ottoman Black Sea, The Customs Register of Caffa, 1487-1490, Cambridge: Harvard University, Ukrainian Research Institute, 1996.

'İstanbul'un İncisi: Bedesten', Mustafa Özel (haz.), *İktisat ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s. 119-136.

'Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü', *XVIII. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1998.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600, çev. Halil Berktaş, c. I, İstanbul: Eren, 2000.

"İstanbul (Türk Devri)", *DİA*, 2001, c. XXIII, s. 220-239.

'İstanbul After the Conquest', *Istanbul City and Municipality*, İstanbul: İstanbul Metropolitan Municipality Department of Cultural and Social Affairs Press, 2002, s. 31-38.

'Fatih, Fetih ve İstanbul'un Yeniden İnşası', (*Habitat II*) *Dünya Kenti İstanbul*, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 22-37.

'The Conqueror, The Conquest and the Rebuilding of Istanbul', çev. Orhan Birgin, (*Habitat II*) *Istanbul-World City*, İstanbul: Tarih Vakfı, s. 22-37.

"Açış Konferansı", *I. Üsküdar Sempozyumu, 23-25 Mayıs 2003, Bildiriler*, c. I, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004, s. 11-14.